GÜNÜMÜZ TÜRK DİLLERİ VE SÖZLÜKLERİ

DİLBİLİM VE DİLBİLGİSİNE YÖNELİK TERİM SÖZLÜKLERİ

N. Engin UZUN

Bir bilim dalına ait terimler için sözlük hazırlanması çabaları, o bilim dalının geliştirilmesi çabaları ile koşuttur. Dilbilimde, dilbilgisi alanında terim sözlüklerinin ortaya çıkışı, geliştirilmesi de bu alandaki çalışmaların yoğunlaşmasına bağlıdır. Ne var ki Türkçe alanında, iki çaba arasında böylesine "doğal" bir bağ gözlenmez.

Sözlük, dizin, kılavuz vb. türlerde dilbilim ve dilbilgisi terimlerine yönelik Türkçe çalışmaları güdüleyen, başlarda, yabancı terimlerin (özellikle Türk Dil Kurumu tarafından) Türkçeleştirilmesi, sonraları, terimlerde birlik sağlama amaçları etkili olmuştur. Aşağıda ayrı ayrı ele aldığımız çalışmaların hemen hemen hiçbirinde, dilbilim alanında hızlı bir gelişmenin gözlendiğinden, bu açıdan Türkçeye yönelik çalışmaların yoğunlaştığından, bu nedenlerle terim sözlüklerinin geliştirilmesi gereksinimi duyulduğundan açık açık söz edilmemektedir. Oysa yeni bir terim sözlüğünde öncelikle aranan, hangi yeni terimleri içerdiği olmalıdır. Nelerin terim yapıldığı, bunların nasıl tanımlandığı, örneklerinin yeterli ve yerinde olup olmadığı gibi bu yazının kendiliğinden oluşan konuları, aslında terim sözlükçülüğünün sorunları olmamalıdır.

Yabancı kaynaklı dilbilim ve dilbilgisi terimlerinin Türkçeleştirilmesi, bunlara bilgilendirici tanım, açıklama ve örneklerin verilmesi çabaları, yarım yüzyılı aşkın bir süredir sürmektedir. Burada biz, terim sözlüğü hazırlama tarihi üzerine değil, sözlüklerin kendisi üzerine değerlendirmeler yapacağımızdan, doğrudan, bu alandaki çalışmaları tek tek ele alma yoluna gidiyoruz.

SÖZLÜKLER VE DİZİNLER

1. Felsefe ve Gramer Terimleri, TDK yayını, Cumhuriyet Basımevi, İstanbul, 1942, 318 s.

TDK Terim Kolunca hazırlanan, biri fizikötesi, ahlak, mantık, ruhbilim, estetik, toplumbilim ve eğitbilim alanlarını kapsayan "Felsefe Terimleri", diğeri "Gramer Terimleri" olmak üzere iki ana bölümden oluşan bu çalışma, bir terimler dizinidir. Gramer bölümünde 200'ün biraz üzerinde terim yer almaktadır. Bu terimler Osmanlıcası, Türkçesi ve Fransızcası ile ayrı, Fransızcası, Osmanlıcası, Türkçesi ile ayrı dizilmiştir. Terimler arasında, önerilen Türkçeleri yanında Türkçesi olmayan veya yaygınlaşmamış olan yabancı terimler de bulunmaktadır. Çalışmanın en önemli özelliği, sonraki sözlüklere kaynaklık etmiş olmasıdır.

2. Dilbilim Terimleri Sözlüğü, TDK yayını, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik T.A.O., Ankara, 1949, 252 s.

Hazırlanışında J. Marouseau'nun *Lexique de la Terminologie Linguistique* adlı yapıtı esas alınan ve TDK'ca hazırlanan bu sözlüğün, iki belirgin özelliği bulunmaktadır. İlki, 2000'e yakın maddeye yer vermekle, Türkçe yazılmış bu tür sözlüklerin ilki ama en genişi olma özelliğini taşımasıdır. Ne var ki bu özelliğini, belirli bir sözlüğe dayanmanın getirdiği eleme güçlüğü sonucunda kazandığı anlaşılmaktadır; Fransızca ve Latince'ye özgü görünümlerle ilgili birçok terim, zaman zaman da örneklenmeden, sözlüğe alınmıştır (bkz. *cum evirtimi, ikişerli vurgu, ağır vurgu*). Sözlükten etkilenme bazen çığırından çıkmış, tanımlaması ve örneklemesi yapılmayan, adeta ne oldukları anlaşılmayan, yalnızca kaynak sözlükte bulundukları için sözlüğe alınan altmaddebaşları olmuştur. Vurgu ile ilgili altmışa yakın terim verilmesi, bunun sayısız örneklerinden biridir.

Sözlüğün kapsamını genişleten bir diğer etmen, yaygın ama Türkçe olmayan terimlerin göndermelerle yer almasıdır. Bu açıdan sözlükte yoğun, zaman zaman da karışık gönderme ilişkileri bulunmaktadır. Bu işteki karışıklığın nedeni, alt maddebaşlarının tek maddebaşı içinde toplanması yoluna sık sık gidilmesi, olsa gerektir (özellikle bkz. *dil, cümle, bileşim*).

Doğal olarak yoğun bir Türkçeleştirmenin göze çarptığı sözlüğün ikinci belirgin özelliği, tanımlamalardaki yöntemsizliktir. Bu iş çoğu zaman soyutlandırma yapılarak ama kimi zaman örneklendirme (bkz. *nicelik zarfı, küçümseme çoğulu*), kimi zaman da kullanım (bkz. *iğreti özne, açıklama uzunluğu*) temel alınarak yapılmıştır. İlk maddede (bkz. *abanık*) yanlış olduğu açıkça dile getirilmiş olmasına karşın, *kuvvetli harf*'in tanımlanmasında harf ile sesin birbirine karıştırılmasını da bir "talihsizlik" olarak görebiliriz.

3. Hatiboğlu, Vecihe, Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, TDK yayını, Ankara, 1969, 4. baskı, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi, Ankara, 1982, 177 s.

Bütün baskıları TDK'ya ait olan ve ilk baskısı 1969, ikinci baskısı 1972 ve 3. baskı da 1978 yılında yapılan bu sözlüğün son baskısında, yaklaşık 550 terim bulunmaktadır. Terimler, Türkçenin geleneksel dilbilgisine aittir. Bu yüzden olsa gerek, tanımlama büyük çapta

Türkçeye özgü yönler içermekte, açıklama veriden hareketle yapılmaktadır. Bir terim için kullanılan başka biçimler söz konusu ise, bunlar derlenen ("Derl.") olarak ilgili maddenin altında verilmiştir. Sözlüğün sonunda, sırasıyla, Osmanlıca, Fransızca, İngilizce ve Almanca terimlerin alfabetik bir dizini ve bunların Türkçe karşılıkları bulunmaktadır.

Önsöz'de, sözlüğün hazırlanışında "çeşitli" kaynaklardan yararlanıldığı, dilin "ayrıntılarıyle" incelendiği belirtilmesine karşın dar kapsamı ile dikkati çeken bu sözlükte, yer yer, içerikleri ayrımlaşmamış terimler bulunmaktadır. Örneğin *damaksıl* için verilen "damakta oluşan ses: k, g, y vb." tanımı ile *damak ünsüzü* terimi için verilen "Dil sırtı yardımı ile öndamakta veya artdamakta meydana gelen ses: g(g), k (k), ğ(ğ), h(h), n(n), y ünsüzleri gibi" tanımı örtüşmektedir. İki ayrı terimin bulunması, yanlış olarak, dilde iki ayrı görünüm bulunduğunu sezdirmektedir.

Tanımlar dile özgü veriye dayandırılmıştır. Bu tutum, Türkçeye özgü görünümler açısından bir yere kadar kabul edilebilir ama evrensel dilbilgisi kavramlarında bile aynı tutum sürdürülmüştür. Örneğin *edilgen çatı*, pek çok doğal dilde bulunan bir dil görünümüdür ama tanımı "Çok defa -(i)l-, bazen de -(i)n- çatı ekleriyle kurulan çatı." biçiminde verilmiştir. *belirtili nesne* için "Geçişli eylemi tümleyen ve belirtme durumunda bulunan tümleç." denilmektedir. Bu tutum o kadar aşırıdır ki "eşanlamlılık" gibi bir kavrama ait tanım verilmektense, bu anlam olgusunun bulunduğu sözcükleri göstermek üzere maddebaşı düzenlenmiştir: *eşanlamlı sözcükler.*

Sözlükte altmaddelerin düzenlenişlerinde boşluklar bulunmaktadır. Örneğin "Bir ekin ünlü uyumlarına ya da ünsüz benzeşmelerine göre türlü biçimlere girmesi: İyelik eki -i ve değişimleri -ı, -ü, -u; çıkma durumu eki -den ve değişimleri -dan, -ten, -tan vb." biçiminde verilen tanım ve örneklemenin ait olduğu *değişim* teriminin yanı sıra *değişimli ünsüzler* bulunmakta ama üstmaddede örnekleri verilmesine karşın "değişimli ünlüler" gibi bir altmaddebaşı bulunmamaktadır.

Altmadde başı oluşturmada da bazı zayıflıklar bulunmaktadır. Örneğin *türemiş ad, türemiş belirteç, türemiş sıfat* gibi adlandırmaların, benzer tanımları açısından birer terim olamayacakları, *türemiş* biçiminde bir üstmaddebaşının düzenlenmemiş olmasından çıkarılabilir.

4. Vardar, Berke (yönetiminde: N. Güz, E. Öztokat, M. Rifat, O. Senemoğlu, E. Sözer), Dilbilim ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, TDK yayını, Sevinç Basımevi, Ankara, 1980, 232 s.

Kendisinden iki yıl önce yayınlanan *Başlıca Dilbilgisi Terimleri* adlı sözlüğün, dilbilgisi terimlerine de yer verilerek genişletilmiş biçimi olan bu sözlükte, 1000'in üstünde terim yer almaktadır. En belirgin özelliği, dilbilim kuram ve akımları çerçevesinde geçen terimlere, ilgili kuramın, akımın, daha genel olarak, terimin sıkça geçtiği veya tipik olarak kullanıldığı alanın açıkça verilmesidir. "Dillerin genel özellikleri açısından yapılan sınıflandırmada, ...", "Çevriyazıda,...", "Üretici dilbilgisinde,...", "Sesbilimde,...", "Bağımsal dilbilgisinde,..." gibi anlatımlara sözlükte sıkça

rastlanmaktadır. Bununla birlikte, bazı kuramlara (*göstergebilim, bağımsal dilbilgisi, üretici dilbilgisi*) özel bir önem verilmiş olmasına bakarak, dilbilim literatürünün eşit ağırlıkta sözlüğe aktarılmamış olduğunu söyleyebiliriz. Sözlüğün bu açıdan göze çarpan bir diğer yönü de, mantık gibi, yazınbilim gibi diğer alanların terimlerine de sık sık yer verilmiş olmasıdır. Ayrıca, genel nitelikli terimler de (bkz. *varsayımlı, tanım*) sözlüğe alınmıştır.

Sözlükteki terimler arasına alternatif biçimler de alınmış, bunlar için, sözlükte yeğlenen biçimlere gönderme yapılmıştır. Sözlüğün arkasında, sırasıyla Almanca, Fransızca, İngilizce terimler, Türkçe karşılıkları ile verilmiş, Osmanlıca terimler de "Eski Terimler Dizini" adı altında toplanmıştır. Kitabın kaynakçası ise, özellikle Fransız dilinde yazılmış başvuru yapıtlar açısından dikkat çekmektedir.

Bu sözlüğün biçim açısından taşıdığı en belirgin zayıflık, birçok terimin sıfat biçiminin (*dilbilim* varken *dilbilimsel, sözdizim* varken *sözdizimsel* vb.) maddebaşı olarak değerlendirilmesi ve bunlar için "...-e ilişkin olan.", "...ile ilgili olan", "....-nin özelliğini taşıyan." gibi açıklamaların verilmesidir.

Sözlükte, Türkçede bulunmayan görünümlere ilişkin terimlerin örneklemesiz verilmesi de göze çarpan bir eksikliktir. Özellikle *içindelik durumu, çıkış durumu, birliktelik durumu, giriş durumu, iniş durumu, üstündelik durumu, varış durumu* gibi bir dizi ad durumu örneklenmeden bırakılmıştır.

5. Vardar, Berke (yönetiminde: N. Güz, E. Öztokat, O. Senemoğlu, E. Sözer) Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü, ABC Kitabevi A.Ş., ABC tanıtım Basımevi, İstanbul, 1988, 295 s.

4. maddede yer alan sözlüğün, özellikle ünlü dilbilimcilerin biyografileri ile kapsamca bir buçuk katına çıkarılmış biçimi olan bu sözlüğün adındaki "açıklamalı" farklılığı, önceki sözlükten bu yönde bir farkı bulunduğunu anlatmamaktadır. Ayrıca, maddebaşlarının ilgili alan, tanım, örnekleme ve açıklama sırasıyla verilişinde de bir değişiklik bulunmamaktadır. Yine, dayanılan sözlükte olduğu gibi, alternatif terimlerin maddebaşı yapılması ve bu sözlükte yeğlenen biçimleri için göndermelerin yapılması tekniği de korunmuştur.

Dayanılan sözlük için sözünü ettiğimiz zayıflık ve eksikliklerin sürdüğü bu sözlükte, yeni terimler ile birlikte bazı terimler için de yeni altmaddebaşları yaratıldığı gözlenmektedir. Bununla birlikte böylesi genişlemenin her zaman başarılı olduğunu söyleyemeyiz. Örneğin *yadsınlık* terimi önceki sözlükte "Özel olarak, anlamlı birimleri biçimce bozarak kullanma; genel olarak, bir başka dilin etkisiyle bir dildeki sözcükleri bozma, aykırı kullanımlara başvurma." biçiminde yer alırken bu sözlükte "Bak. *biçimbilimsel yadsınlık, sözdizimsel yadsınlık*" olarak göndermede bulunulmuştur. Varılan maddelerin içeriği ise şöyledir: "*biçimbilimsel yadsınlık*: biçimbilimsel nitelikli yanlışlık, aykırı kullanım", "*sözdizimsel yadsınlık*: sözdizimsel nitelikli yanlışlık, aykırı kullanım." Böylece önceki sözlükteki bilgi yitmiştir.

6. Topaloğlu, Ahmet, Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü, Ötüken Neşriyat

A.Ş., 1989, 228 s.

Önsözünde belirtildiği gibi, 36 kitap ve 65 makalenin taranmasından elde edilen 2433 terimden 473 tanesinin maddebaşı yapıldığı bu sözlükte, her maddenin karşısına Osmanlıca ve Fransızca karşılığı verilmiştir. Tanımların bol örneklerle süslendiği çalışmanın en özgün yanı, maddebaşının ve onun alternatif biçimlerinin geçtiği kaynakların kronolojik sıra ile belirtilmesidir. Böylece, bir maddebaşının yerine başkaca hangi terimlerin, kimler tarafından, ne zaman kullanıldığı rahatça izlenmektedir.

Topaloğlu, Önsöz'de, "...bazı terimlere verilen yanlış anlamların...yabancı örneklere dayalı yanlışlıkların düzeltilmesine" çalıştığını belirtse de bunların hangileri olduğunu açıkça söylememektedir. Bununla birlikte sözlük, tanımlamalarda Türkçeye özgü olmaktan kurtulmanın, genel terimleri dilbilgisi açısından ele almanın başarılı örneklerini içermektedir (birer örnek için bkz. *kural, ünsüz uyumu*).

7. Koç, Nurettin, Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü, İnkılâp Kitabevi, Anka Ofset, İstanbul, 1992, 373 s.

850 civarında terimin bulunduğu bu sözlük, büyük çapta 3, 4 ve 5. maddelerde ele aldığımız sözlüklere dayanmakta, zaman zaman tanım ve örnekleri onlarla örtüşmektedir. Bu yüzden sözlük, daha önce dile getirdiğimiz tanımlama ve maddeleştirme eleştirilerine açıktır. Bununla birlikte terim olmayacak betimsel anlatımların maddebaşı yapılması (özellikle bkz. *küçük ünlü uyumuna uymayan sözcükler, özne-yüklem uygunluğu, eylemden türeme eylem, eylemden türeme ad, çekimli eylemden ikileme, açıklayıcıdan dolaylı tümleç, açıklayıcıdan özne* vb.), maddeler hakkında uzun uzun bilgilerin verilmesi (özellikle bkz. *tümce vurgusu, yüklem, dizge*) sözlüğü bir dilbilgisi kitabı görünümüne sokmaktadır.

Koç'un sözlüğünde çok daha önemsenmesi gereken, bir dilbilgisi sözlüğü adını taşımasına karşın, dilbilim alanından terimlerin alınması ve bunların yer yer, yanlış kavrandığını gösteren bilgilerle verilmesidir. Özellikle "üretici-dönüşümsel dilbilgisi"nin *çekirdek tümce, dönüşüm, derin yapı, yüzeysel yapı* gibi temel kavramları hakkında yanlış bilgilendirmeler bulunmaktadır.

Koç'ta tanımlama yanlışları da görülmektedir. Örneğin *çatı* için verilen "özne veya nesne durumlarına göre, belirli çatı eklerinin eylem kök veya gövdelerine getirilmesiyle meydana gelen türev" tanımına göre, eylem köklerindeki çatı kavramından söz edilemeyecektir... Bu tür tanımlardan bazıları da dilbilimsel gerçeklere ters düşecek denli yanlışlar içermektedir. Örneğin "Soru eki tek heceli olduğu ve ayrı yazıldığı için vurgu almaz" (bkz. s.105) anlatımı, yazı ile konuşmanın buluştuğu bir düzlem (!) yaratmaktadır.

Son olarak, bazı göndermelerin karşılığının (*hece kapanması* Bkz. *seslem kapanması*; *karma tamlama* Bkz. *zincirleme tamlama*) sözlükte unutulmuş olduğunu, dizinde bulunup sözlükte bulunmayan terimin (bkz. *gerilim* (tension)) bulunduğunu söyleyelim.

8. Korkmaz, Zeynep, Gramer Terimleri Sözlüğü, TDK yayını, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara,

1992, 212 s.

1000'e yakın maddebaşının yer aldığı sözlük için ilk söylenmesi gereken, sözlüğün adına bir "Türkçe" sözünün eklenmesi gerektiğidir, çünkü sözlükte yer alan yapı bağlantılı terimler Türkçeye özgüdür. Terimlerin Türkçeye özgü olmasının tanımlamaya nasıl etki ettiğini gözlemlemek üzere, söz gelimi *zaman ek* terimi için verilen tanımı buraya almakla yetinebiliriz: "Çekimli fiillerde zaman kavramını veren ve fiil tabanına gelen birinci ek."

Bilgilendirici önsözü, geniş kaynakçası, bu tür sözlükler için gelenekselleşmiş dizinler bölümü ve tanıtları gösterilmiş bol örnekleri ile dikkati çeken sözlükte, göndermelerin diğer sözlüklere göre son derece az olması, bu alanda pek seçenek bırakmak istenmediğini göstermektedir. Bununla birlikte, sözlükçülük açısından zor görülen bazı terimlerde verilen bilgilerde yanlışlıklar, eksiklikler gözlenmektedir. Örneğin *özne yüklem uygunluğu* yalnızca sayı bakımından uyuşma olarak görülüyor, bu süreçte kişinin de yer aldığından söz edilmiyor. *Kip*'in tanımlamasında "...zaman ve şahıs kavramlarına bağlı olarak ne şekilde yapıldığını veya olduğunu gösteren..." biçiminde verilen açıklamaya göre, kipin zaman ve şahsa ne açıdan bağlandığı, yapılış ve oluşun gerçekten "ne şekilde" olduğu hakkında bilgisiz kalınmaktadır. Yine, *çatı* terimi açısından sözlük, geçişli-geçişsiz karşıtlığı kuran fiiller ile birlikte, edilgen karşısında eksiz görünen etken çatıyı taşıyan fiillerin çatısını "ayrı" bir çatı olarak görüyor, olmalı. Çünkü, çatı ona göre bir türevdir: "...fiil tabanına...eklerin getirilmesiyle meydana gelen..."

Aynı biçimde, *pekiştirme hecesi* terimi ile kastedilen ses birliği gerçekten bir hece midir? Ünsüz ile başlayan sözcüklerin pekiştirilmesinde hece karakteri taşıyan bu ses birliği, ünlü ile başlayan sözcüklerde bu karakteri kazanmamaktadır: Sözcükler ap.a.çık değil a.pa.çık diye, sap.a.sağ.lam değil sa.pa.sağ.lam diye hecelendiğine göre? Öyle görünmektedir ki, pekiştirme işleminin, sözkonusu sözcüğün ilk hecesine yönelik olması ile, işlemin çıktısına "önek" denilememesinin getirdiği sıkışma, böyle bir yanlışa yol açmaktadır. Ayrıca, diğer sözlüklerde böyle bir maddebaşının bulunmaması ve bir başka sözlükte (bkz. 9. maddedeki sözlük) "pekiştirme birimi" denmesi boşuna değildir.

Bir ekip yardımı ile hazırlandığı, en azından bir ekip kontrolünden geçtiği Önsöz'den anlaşılan bir sözlükte *şahıs ağzı* ve *kişi ağzı* maddelerinin ayrı ayrı ama aynı bilgi açısından tanımlanmış olması da gözden kaçmış bir hata olsa gerek.

9. Çotuksöken, Yusuf, Dil ve Edebiyat Terimleri Sözlüğü, Cem Yayınevi, Ortaöğretim İçin Kaynak kitaplar, Yaylacılık Matbaasi, İstanbul, 1992, 222 s.

Edebiyat, kompozisyon ve tiyatro terimleri ile birlikte 1100 civarında dilbilim ve dilbilgisi teriminin yer aldığı bu sözlükteki tanımlamalar, hedeflenen seviyeye uygun olması yanında son derece özlü, açık ve yeterli soyutlukta verilmesi ile dikkat çekmektedir. Sözlüğün bir başka belirgin özelliği, örneklerin tanıklı olmasıdır.

Maddebaşlarının hemen karşısında

terimin ait olduğu alan belirtilirken, dilbilgisi ve dilbilim ayrımında zaman zaman yanlışlıklar yapılmış, bazı maddelerin ait olduğu alanın belirtilmesi unutulmuştur. Bu açıdan, örneğin, *armağan*'ın, *edisyon kritik* (eleştirmeli yayım)'in dilbilgisi ile ilişkisi anlaşılmaz kalırken, *Eski Türkçe, Kazakça* gibi dil adları, *doğubilim, stilistik* gibi alanlar, *amaç metin, kültür dili* gibi terimler dilbilim alanına ait gösterilmeliydi. Bazı terimler de (*okul, terim, inceleme*) dilbilgisine, dilbilime veya herhangi bir alana ait olamayacak denli geneldir. Son olarak, *temel anlam*'ın dilbilime ait gösterilmesine karşılık *anlamın neden* dilbilgisinin konusu olarak kaldığı, işin içinde bir gözden kaçma yoksa, anlaşılır değildir.

10. Gürsoy-Naskali, Emine, Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu, TDK Yayınları, Ankara, 1997, 190 s.

Göndermelerle birlikte 444 terimin, başta Azerbaycan Türkçesi olmak üzere Türkmen, Gagauz, Özbek, Uygur, Tatar, Başkurt, Kumuk, Karaçay-Malkar, Nogay, Kazak, Altay, Hakas, Tuva, Şor Türkçelerindeki karşılıkları ile verildiği bu kılavuzda, Rusça karşılıklar da yer almıştır. Bu ana dizinin arkasına, karşılıkların verildiği dillere ait terimler için bağımsız dizinler verilmiştir. Kitabın sonunda, "Gramer Terimlerine Kaynakça" adı altında (herhalde) yararlanılan sözlükler belirtilmiştir.

Kılavuzun, Türkiye Türkçesine ait terimlerin saptanmasında bir dilbilgisi kitabı ile iki sözlüğe (bu yazıda 6. ve 8.) dayandığı anlaşılmakla birlikte terimlerin seçiminin nasıl yapıldığına dair bir bilgi verilmemiştir. Bu açıdan terimlere yönelik bir değerlendirme de dayanaksız kalacaktır.

SONUÇ GÖZLEMLERİ

Yukarıdaki sözlükler üzerinde yapılan incelemeler doğrultusunda, değerlendirme sonuçlarının aşağıdaki başlıklar altında toplanabileceğini söyleyebiliriz:

Kapsam

Sözlük, yalnızca dilbilgisi terimlerini, genel olarak dilbilim terimlerini, belirli bir dilbilim alt alanını veya belirli bir kuramın terimlerini içerebilir. Kapsama ait bu özelliklerin başlığa yansıması gerekir. Bunların yanı sıra Kopenhag Okulu, Prag Okulu gibi ekollere, Noam Chomsky, Ferdinand de Saussure gibi kişiliklere yer verilip sözlüğe ansiklopedik karakter kazandırılabilir. Bu durumda, bir ansiklopedik sözlükten beklenenlerin yerine getirilmesi, bütün akımlar, bilimdalındaki önemli gelişmeler, öne çıkmış bilimsel kişilikler vb. bilgilerin ayrıntılıca verilmesi gerekir.

Maddebaşı Seçimi

Maddebaşı seçimi, tabii ki sözlük hazırlayıcının seçimine bağlıdır. Yazar, en yaygın olanını, alternatif terimlerden herhangi birini seçebilir veya hepsi dışında yepyeni bir terim önerebilir. Bununla birlikte, yukarıdaki sözlüklerdeki gözlemler doğrultusunda, maddebaşı seçiminde aşağıdaki konuların dikkate alınmasının gerekliliği tartışılabilir:

Altmaddebaşları verilirken, bunların ait olduğu ortak bir maddebaşının bulunması gözetilmelidir. Örneğin *türemiş ad, türemiş belirteç, türemiş sıfat* gibi terimler var ama bunlar için

türemiş biçiminde ortak bir terim bulunmamaktadır. Ayrıca altmaddebaşları, ayrı ayrı verilmelerini gerektiren kendine özgü bilgiler içermelidir. Yoksa, bunların ana maddebaşında verilmesi yeterli olur.

Nitelenmeli terimlerde, niteleyicinin ad biçimi de terim olarak görülmelidir. Örneğin "subordinate" için *yan*, *bağımlı* gibi karşılıklar var ama "subordination" yok.

Altmaddebaşları oluşturulurken, türleşmenin söz konusu süreçten kaynaklanıp kaynaklanmadığı dikkate alınmalıdır. Söz gelimi *pekiştirmeli belirteçler* arasında, *pekiştirmeli sıfatların* belirteç görevinde kullanılması ile ortaya çıkan örneklere yer verilmemesi gerekir.

Sözcük türü sıfat olan terimlerde şu iki koşulun bulunmasına dikkat edilmeli. Birincisi, terimin ad biçimi terim olarak bulunmamalı, ad biçimi varsa, sıfat biçiminin özelleşmiş olmasına dikkat edilmelidir. Örneğin *tümcesel*. Bu terim "tümceye ait, tümceyle ilgili" gibi bilgilerden fazlasını gerektirir. *Göndergesel* diye başlık açılması ve karşılığında "göndergeye ait, göndergeyle ilgili" gibi açıklamalar verilmesi gereksizdir.

Tanımlama

Tanımlamalarda örnekleme, kullanıldığı yeri belirtme, ortaya çıkış gerekçesini verme gibi yollara baş vurulmamalıdır. Tanım, terim hakkındaki bütün bilgileri içerecek denli soyut ama bilgi verecek denli de somut olmalıdır. Şu tür tanımlar, terimin kendisi değil, kullanılışı hakkında bilgi vermektedir: "*eşyazımlı*: Eşyazımlık gösteren birimleri belirtir." Tanımlamada "Bunun yerine bazen (...) de denir" gibi anlatımlar, gerekirse dipnot ile verilmelidir.

Örnekleme

Dil verisine yönelik terimlerin mutlaka örneklenmesi, örneklerin, tanımda verilen bilgileri tam olarak yansıtması gerekir. Örneklerin tanıklı olup olmaması, sözlüğün hazırlanış amacına yönelik bir konudur.

Gönderme

Gönderme, yeğlenen terim, daha geniş bilgi ve karşılaştırma için kullanılır. Bunların, genelde yapıldığı gibi tek bir kısaltma ile değil, her bir amacı ayrı ayrı gösterecek bkz., ayrıca bkz., krş. gibi kısaltmalarla yapılması daha uygun olur.

Gönderme yaparak bilginin verilmediği "kapalı" alanlar oluşturulmamalıdır.

Türkçe hazırlanmış dilbilgisi ve(ya) dilbilim terimleri sözlüklerine yönelik, fazlaca ayrıntılı olmayan bir inceleme bile bize göstermektedir ki başkaca dilbilgisi ve dilbilim terimleri sözlüklerine gereksinimimiz devam etmektedir. Ne var ki sorun, terim sözlüğü sorunu değildir. Türkçenin kuramsal tabanlı dilbilgisi yazılmadıkça, dilbilimsel çalışmalar yaygınlaşmadıkça, Türkçeye yönelik dilbilim ve dilbilgisi terimleri sözlüğü de sorunsuz olmayacak demektir.